

WALD PÁL

L'Université Paris VII

Laboratoire de Psychologie Sociale

TÖBBNYELVŰSÉG AFRIKÁBAN. SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KUTATÁSOK¹

I.

Bevezetőül szeretném röviden jellemezni a többnyelvűség problémáját nyelvészológiai szempontból. Elsődleges és alapvető megkülönböztetést kell itt tenni az egyéni többnyelvűségek és a funkcionális többnyelvűség² jelenségei között. Az egyéni többnyelvűség jelentkezhethet olyan, lényegében egynyelvű környezetben, ahol a nem közös nyelvek funkciói a külvilággal való kapcsolatra redukálódnak. Ha még olyannyira is jellemezné a társadalmat a többnyelvű egyének jelenléte, az „idegen” nyelveknek kevés szerepük marad az egynyelvű társadalom belső szabályozásában. Hozzávetőlegesen ilyen a helyzet a mai Európa egyes nyelvileg homogén politikai egységeiben, ahol a történelem olyan határokat hagyott örökbe, melyeken belül egy nyelv, aránylag egységes és központosított szabályrendszer felé irányulva, egyedül szolgál mind a konkrét nyelvi kommunikáció, mind pedig a nyelvi identitás biztosítására. Az ilyen jellegű szociolingvisztikai egységekben (amelyek, legalábbis ílymódon leírva, megfelelnek a XVIII–XIX. sz. fordulóján kialakult központosított államforma nyelvi ideáljának) a lakosság „egy nyelvet beszél” és a nyelvi változatosságot a stilisztikai és a szociális nyelvi rétegződés (nyelvi regiszterek jelenléte) magyarázza. Külön fel lehet tenni a kérdést – minden olyan politikai egységgel kapcsolatban, amelyet egy ilyen definíció hozzávetőlegesen jellemez –, hogy milyen szinten releváns helyileg ez a leírás, és főként, hogy mennyiben lehetséges valóban egységesnek tekinteni a regiszterek rendszerét. Másképp megfogalmazva itt az lenne a kérdés, hogy mi adja az egység látszatát: mennyiben van szó a valóságos nyelvi tényezőkről és mennyiben függ ez a látszat az államalkotás szükségeseleg központosító ideológiájától (lásd például a *dialecte* és *patois* kétértelmű fogalmait a francia köztudatban, amiket mai formájukban a valóságos nyelvi heterogenitás elleni küzdelem hozott létre, s amelyeket át lehetett vinni, ideig-óráig, a grammatikai népek nyelvei *politikai* jellemzésére).

Itt egy modern politikai alakzatról van szó, amelyet szembe lehet állítani az eredeti „természetes” nyelvi heterogenitással, ahol a nyelvi regiszterek nem csak „egy nyelven belül” differenciálódhatnak. Meg kell jegyezni, hogy itt inkább arról van szó, hogy maguk az érdekeltek mit fognak fel valóban egy nyelvként, és nem grammatikailag releváns megkülönböztetéseként: nincs mindig nyelvtani kritérium, ami pontos határokat tudna vonni. Ilyen helyzetekben a társadalom belső szabályozásában több olyan nyelv játszhat szerepet, melyeket evidens módon meg lehet különböztetni, illetve amelyeket az érdekeltek maguk is nyilvánvalóan különböző nyelveknek tartanak.

Amikor a többnyelvűség és a nyelvváltás lehetősége közrejátszik a mindennapi társadalmi életben, implicit vagy explicit szabályokat lehet megállapítani, melyek segítségével előrelátható — legalábbis statisztikailag mérlegelhető bizonyossággal —, hogy mely helyzetekben milyen nyelvet fog választani a beszélő a rendelkezésére álló repertoárból, és hogy egy adott nyelv használata az üzenet tartalmán túl miféle információkat közvetít. Elképzelhető tehát a nyelvek társadalmi funkcióinak egy olyan osztályozása, ahol meg lehet különböztetni a nyelvválasztás társadalmi szempontjait. Beszélhetünk ilyen módon etnikai nyelvekről, melyeknek szerepe funkcionális szempontból egy közös kultúrával jellemzett csoport kohéziójának és identitásának megőrzése lenne, *lingua franca*-nyelvekről, amelyek viszont lehetővé teszik különböző nyelvi csoportok érintkezését olyan kereskedelmi, politikai, stb. kontextusokban, ahol kénytelenek egymással kapcsolatba lépni. Ezen kívül sok más, gazdasági, politikai vagy vallásos célhoz is kapcsolódhat megfelelő nyelv. A társadalomfejlődés során megjelenő csoportok gyakran teremtenek maguknak, többnyire a meglévő nyelvek funkcióváltozása és az ebből folyó nyelvi megkülönböztetések és változások alapján, saját nyelvi identitást.

Az ilyen nyelvészociológiai helyzetekben egy nyelv több funkciót is betölthet, bár előfordul, hogy a funkcióváltás nyelvtani következményekkel is jár. Etnikai nyelvek bizonyos esetekben *lingua franca*-ként is szerepelhetnek, de ilyenkor előfordul, hogy ezek a nyelvek leegyszerűsödnek és elvesztik redundanciájukat. Az ilyen jellegű *pidginizációs* folyamatokat az teszi lehetővé, hogy a *lingua franca*-k használata gyakran olyannyira kötődik a konkrét kommunikációs helyzethez (mint például a kereskedelmi nyelvek esetében), hogy nincs szükség a kifejezés nyelvi kidolgozására. Ugyanezen leegyszerűsített nyelvek idővel bonyolult új struktúrát alakíthatnak ki, mikor a történelem folyamán újonnan megjelenő csoportok identitását tükrözik, ami megkülönbözteti őket mind az eredeti és esetleg továbbélő nyelvtől, mind pedig a leegyszerűsített *lingua franca*-tól (kreolizációs folyamat³).

Számos afrikai kontaktusnyelv történetében találhatunk ilyen mozzanatokat (*lingala*, *swahéli*, *dyula*, *wolof*, stb.). A középpafrikai szangó is ilyen nyelvnek számít. Eredetileg az Ubangi folyó mentén lakó *ngbandi*-*yakoma*-szango népek nyelvéből származó leegyszerűsített beszédformák terjedtek el a cserekereskedelmi kapcsolatban levő szomszédnépek körében. Ezeket használták fel kontaktusnyelvként az első behatoló európaiak és később a gyarmati közigazgatás is, többek között katonai célokra. Mint kontaktusnyelv, a szangó fokozatosan elterjedt a francia gyarmatbirodalom Egyenlítői Afrika-területének azon a részén, ami magába foglalja a mai Középpafrikai Köztársaságot, valamint a szomszédos Csád és Kamerun határvidékének egy részét. A középpafrikai városok kialakulásának folyamán, a szangó a nyelvileg kevert eredetű városi lakosság *lingua franca*-jává vált. A városiak társadalmi és gazdasági viszonyainak változásával a közös nyelv, bár leegyszerűsített formájában, falun is elterjedt, először a városi identitás jelévé vált, majd a társadalmi rétegződés kialakulása során lassacskán a regiszterek differenciális jeleit is fel lehetett benne fedezni. Ílymódon ma meg lehet különböztetni, szangóhasználatuk alapján, a városiakat és a falusiakat (ez utóbbiak távolról sem képesek a szangót oly gyorsan és rugalmasan beszélni mint a városiak, akik viszont magukat épp ezzel a nyelvi kompetenciával jellemzik), és az eredeti etnikai nyelv használóit. Itt tehát a *pidginizáció* után a vele ellentétes *kreolizációs* folyamat következett be, amelynek eredménye egy új nyelvi differenciáció és egy olyan csoportidentitás kifejezése,

amit már nem az etnikai jelleg, hanem a modern társadalmi rétegződés jellemez. Olyan kreol-kontinuum jelenik meg ily módon, amelyben a benne foglalt beszédformák funkcionális szempontból is megkülönböztethetőek nem csak egymástól, hanem a többiek-től is: a ngbandi-yakoma-szango nyelvek nem csak egy csoport saját nyelvi, mint számos más etnikai nyelv, hanem a közös nyelv szépnek és autentikusnak elismert régi formái is, és a közérthető lingua franca, valamint a belőle eredő városi beszédformák nem csak aránylag kényelmes megoldásai a kiszélesített kommunikációs szükségleteknek, hanem ugyanakkor a nemzeti nyelv csírái is.

Vizsgálódásaink ezen a terepen főként a francia nyelv használatát érintik (a szango-kontinuum szociálpszichológiai megközelítéséről most készül részletes vizsgálati terv). Az ilyen funkcionista meghatározásoknak franciára való alkalmazása Közép-Afrikában meglehetősen banális megállapításokra ad lehetőséget, de megengedi legalább azt, hogy e nyelv beilleszkedését tanulmányozhassuk a teljes nyelvi helyzetbe, ahol az iskolai, a hivatalos és részben irodalmi használatú francián kívül számon kell tartani a szangónak mind lingua franca, mind a kifejlődő városi csoportidentitásokat kifejező szerepét, valamint a számos etnikai nyelvet. Induló hipotézisünk az volt (egy sok afrikai országot érintő felmérés keretében), hogy a francia nyelv ott, ahol nincs afrikai lingua franca, be tudja tölteni ezt a szerepet, de csak egy olyan fejlődés árán, melynek során kialakul egy leegyszerűsített és bizonyos szempontból az afrikai nyelvekhez hasonló beszédforma, ami főleg a városi lakosság körében kreolizálódva oly módon megkülönböztethető változatot képezhet, hogy egy és ugyanazon személy tudatosan válthassa a beszédhelyzetnek megfelelően a standard iskolai franciát (például a hivatalokban) és a helyi francia kreolt (például a vásáron). Ilyen helyzet állt elő például Abidjan-ban. Ott viszont, ahol egy afrikai lingua franca tölti be a kontaktusnyelv szerepét, a francia, legalábbis nyelvészeti szempontból, változatlan marad, bármily széles is a kompetenciák skálája és a nyelvi interferencia a mindennapi beszédben. Itt mindenki a számára elérhető legjobb megközelítést beszéli az iskolai normával meghatározható francia nyelvnek, és ha regiszterváltásra kerül sor, akkor más nyelvre kell váltani.

Közép-Afrikában ez az utóbbi helyzet állt elő. Ebben a helyzetben a többnyelvűség szociálpszichológiai változóit vizsgáltuk, és különösképpen a nyelvválasztás stratégiáit. A kutatás alapkérdéseként azt tettük fel, hogy mily módon határozza meg a középafrikai városi lakosság konkrét személyes nyelvválasztási stratégiáit a nyelvészeti helyzetéről alkotott kép, ami kimondható szabályok formájában jelenik meg a felmérésekben.

II.

A többnyelvűséget, olyan helyzetekben, ahol ez nem csak egyes személyeknek, hanem szociális kategóriák létének és aktivitásának jellemző tulajdonsága, többnyire a Fishman féle kulcskérdések alapján szokták leírni: *ki és kivel* beszél ilyen vagy olyan nyelven (beleértve a nyelvi regisztereket is), *mit* mond, *mikor*, *milyen* körülmények között, stb.⁴ Véleményem szerint jóval célravezetőbb ezeket a kérdéseket negatív formában is feltenni: melyek azok a személyek, körülmények, beszédtartalmak, stb., amelyek ki-

zárják, hogy bizonyos kategóriához tartozó személyek a rendelkezésükre álló nyelvek egyikén vagy másikán beszéljenek. Tulajdonképpen a két hozzáállás csak látszólagosan ellentétes, mint az kiderül, amint a pozitívan megadott kérdést negatívan akarjuk feltenni. Ugyanis ez az utóbbi kérdésfeltevés nem a megadott vagy megadható szabályokat (ill. azoknak az értelmezését a kérdezett személy által), hanem ezeknek a valóságos vagy vélt szabályoknak konkrét megjelenési formáit feszegeti.⁵

Ha például, mint ez velem elő is fordult, azt a kérdést kellett tisztázni, hogy egy iskolázott afrikai tisztviselő milyen nyelven fog beszélni a hivatalban, a válasz egyértelműen az lett, hogy franciául (mármint azokban az afrikai országokban, amelyek a francia gyarmatosítás alól szabadultak fel). De egy ilyen egyértelmű válasz megértéséhez számos olyan tényező tisztázása szükséges, amelyek nem foglaltatnak benne a válaszban. Tudni kell többek között azt, hogy a francia a hivatalos nyelv, de főként azt, hogy az iskolázott francia e nyelv használatával jelöli ama kategóriához való tartozását, amelyet részben épp az iskolázottság képesít egyfajta hatalom gyakorlására, már csak azért is, mert a függetlenség előtt felnőtt nemzedék számára egymással összefüggő tényezők határozták meg a hatalomban való részvételt és az iskoláztatást. Ilyen módon, a francia nyelv használata nem kizárólagosan instrumentális jellegű: nemcsak adott helyzetekben adekvátnak látszó és előírt nyelv, hanem egy társadalmi kategóriához való kapcsolat jele is, s mint ilyenek, használatának szimbolikus előfeltételei és következményei is vannak. Ez annál is inkább érthető, mert a hatalomban való részvételnek számos fokozata van, és a konkrét interakcióban résztvevők képesítése különféle hatalmi státuszok betöltésére többnyire az ilyen fajta szimbolizálás útján jelenik meg.

Ilyen kapcsolatoknak számos normatív meghatározását lehet megfigyelni olyan helyzetekben, ahol a többnyelvűség társadalmi csoportok kapcsolatai, valamint ilyen csoportok belső viszonyai szimbolizálására nyújt lehetőséget. Ily módon ott, ahol a francia nyelvhasználat többé-kevésbé úgy tagozódik mint a valóságos hatalmi rétegződés, és e rétegződésben elfoglalt helyét jelöli: a pozitív módon feltett kérdések (itt: ki, kivel, mikor, miről stb. beszél franciául) egyfajta nyelvi etikett követelményeinek kimondását eredményezik a válaszban. Például, így fejezi ki a rávonatkozó szabályt egy 18 éves középafrikai kisvárosi tanuló: *„Amint belépsz a hivatalba, először franciául kell elmondanod a dolgodat a hivatalnoknak, mert ez a szabály!”* Ez érthető is, mert tanulókról van szó, akiknek státuszát a francia nyelv használata is jelöli. De ugyanakkor kötelező tiszteletadás is, olyan helyzetben, ahol feljebbvalóval áll szemben a beszélő: hivatalban a francia a hivatalos nyelv és más nyelv választása olyan fokú bizalmaskodást jelentene, legalábbis azoktól, akiktől a francia tudás elvárható, amit csak a magasabb státuszban levő személy engedhet meg magának: *„...nem lehet szangóul beszélni (egy feljebbvalóhoz) mert ... először franciául kell elmondani, mert ez a tisztelet jele, mert szangóul lehet csak úgy beszélgetni egy barátoddal ... de nem lehet a prefektussal. Először franciául, de ha szangóul válaszol, jó, akkor felelj tisztelettel!”*, mondta egy másik, szintén 18 éves. De a státusz, ami kötelez és egyben felhatalmaz a francia használatára ilyen helyzetekben, nem adatott meg mindenkinek, így hát nem mindenki képesített a francia nyelv használatára. Ki lehet tehát mondani szabály formájában, hogy *„ha jártál iskolába, vagy ha hivatalnok vagy, akkor jogod van franciául beszélni, de hogyha nem, akkor szangóul beszélj, mert ez a nemzeti nyelv!”* (21 éves diák).

Már az ilyen meghatározások alapján is érezhetőek az interperszonális nyelvi stra-

tégia nehézségei. Ha franciául kell beszélni, akkor eléggé kell is tudni ahhoz, hogy bizonyítani lehessen a jogot erre a kötelezettségre, és egyszersmind azt is, hogy ez valóban egy kötelezettség. Ilymódon egyaránt szükséges a kategóriához való tartozás bizonyítása és a bizonyítás jogosultságáé is. Mindez a nyelvi biztonságérzet csökkenését eredményezi, de ennek a kifejezése az ilyen jellegű pozitív szabály-definíciókból természetesen hiányzik. A bizonytalanságérzetet már csak azért sem lehet szabályok formájában kifejezni, mert a gyakori konfliktusos helyzeteket, amelyek a jogosultság nyelvi bizonyításából, illetve a bizonyítás jogosultságának esetleges kétségbevonhatóságából erednek, nem a szabály egyértelmű alkalmazása, hanem a szabályok rendszerében hatékony kritériumokhoz való viszony jellemzi. A pozíciókat nem csak betölteni, hanem felépíteni és indokolni is szükséges ahhoz, hogy a szabályokhoz alkalmazkodni is lehessen.

Két egymással ellentétes előjelű megfigyeléssel szeretném illusztrálni ezt a helyzetet:

1) Egy középafrikai faluban francia nyelvészpár dolgozott több évig, és a falu egyes fiatal lakói (akik már tudtak valamit franciául anélkül, hogy a néhány elvégzett elemi osztályban szerzett nyelvtudást hasznosíthatták volna) begyakorolták velük a francia beszédet. Egy alkalommal a falun kívül egyiküket egy rendőr igazoltatta. Ez a parasztfiú azzal akarta kihúzni magát a kellemetlen helyzetből, hogy franciául válaszolt.⁶ A hatalmi helyzet más kategorizációs jelölője persze az ő hátrányára játszottak. Annak akart ugyanis kifejezést adni, hogy bizonyos szempontból maga is azonos kategóriába tartozik az őt igazoltató közzel, aminek persze a helyzet összes többi tényezői ellentmondtak. Olyan kategorizációs paradoxon állt elő, amelyet Garai jellemez⁷: a kérdéses fiatalember egy kategóriához való tartozásának akar kifejezést adni („ne bánj velem rosszul, végső soron nem különbözöm tőled, én is tudok franciául”), de ezt a kategóriának az adott helyzetben döntő erővel bíró képviselője már csak ezért sem fogadhatta el, mert a szimbolizáláshoz használt attribútum (a francia tudás) kérdésessé tette saját maga hatalmi helyzetét: egyikük sem tudott jól franciául, és feltehető volt, hogy esetleg nem ő, hanem a parasztfiú lett volna kompetensebb. Az előállt helyzetben tehát a kategorizációs paradoxon olyan módon jutott kifejezésre, hogy maga a kategóriához való tartozás jelölése távolította el a jelölőt a kategóriától.

2) A második megfigyelés egy aránylag magas állású tisztviselő nyelvi viselkedésére vonatkozik.⁸ Egy interjú folyamán elmondta nekünk, hogyha magánál alacsonyabb állású hivatalnokhoz fordul, őt mint magánszemélyt érintő ügyben, akkor mind jó francia tudása, mind pedig nyilvánvaló kategóriális attribútumai ellenére szangó nyelven fog hozzá szólni. A szangó, mint már említettem, a Középafrikai Köztársaság elterjedt és legalábbis a nagyobb városokban mindenki által beszélt nemzeti nyelve, s használata ebben a helyzetben elkerülhetővé teszi az alacsonyabb állású hivatalnokok számára státuszuk nyelvi bizonyítását. A magasabb státuszú egyén, még akkor is, amikor a valóságos hatalmi viszonyok nincsenek külön jelölve a helyzetben, itt elegendő hatalmi attribútummal rendelkezik. Nincs szüksége a nyelvi attribútumot is latba vetni, és erről lemondva egyszersmind felmenti a többieket is attól, hogy a közös kategóriába való tartozást nyelvileg is bizonyítaniuk kelljen.

A két felhozott példa a pozitívan feltett kérdésre válaszul megkapható szabályok konkrét megjelenési formáit és határait írja le. A szabály persze változatlan marad a valóságos hatalmi viszonyok és az ezekről tett kijelentések „szociológiai” szintjén. De

amikor nem azt kérdezzük, hogy ki, mikor, hogyan és kihez beszél franciául, hanem azt feszegetjük, hogy hivatalos kapcsolatokban kinek kihez nem tanácsos franciául szólnia, vagy hogy ki van olyan helyzetben, hogy a kimondott szabályok fellazítását ajánlhassa, akkor nem a szereposztás elemzéséről vagy tükrözéséről, hanem a szerepvállalás, tehát a konkrét interakció változóirol van szó.

Ezekből a példákbl ily módon sok minden következhet, s többek között az, hogy a hatalmi státusz attribútumainak mindenkor megválasztására csak az képesített, aki ezt a státuszt, valóságosan vagy virtuálisan, de mindenképpen kétségbevonhatatlanul tölti be. Épp ezért a megfelelő nyelv megválasztása egy konkrét helyzetben a funkcionális többnyelvűség körülményei között úgy működik, mint a másfajta kategorizációs jelölés: egyrészt mint a kategóriához való tartozás bizonyítása, de másrészt mint olyan attribútum, aminek jogosultságát a kategóriához való tartozással kell igazolni. És mivel a jobb-rosszabb francia beszéd ilyen körülmények között mindig egy közös (iskolai) normához hasonlítható, minél jobb a beszéd, annál jobban igazol, de minél rosszabb, annál inkább veszélyezteti a beszélő státuszát a többiek jobb beszéde. Ily módon a szerep vállalása nemcsak a beszélő saját jellegzetességeitől, hanem a szembenálló beszédpartnerek vélt vagy valóságos hatalmi helyzetétől és attribútumként alkalmazható személyes tulajdonságaitól, valamint ezeknek a beszélő által való értelmezésétől is függ.

A kapcsolatoknak szociológiai szintű normatív elemzése és pozitív leírása éppen azokat a konfliktusokat képtelen előre látni, amelyek a szerepvállalás körüli nehézségekből erednek. A francia nyelv használata hivatalos helyzeteken kívül jellemezheti azokat a csoportokat, amelyeknek kapcsolata ezzel a nyelvvvel szükségszerű jellegű: hivatalnokokat, tanítókat, tanulókat stb. Nálunk a csoporton belüli kötetlen francia beszéd meglehetősen gyakori. Jellegzetes vonása ezeknek a kapcsolatoknak a nyelvi bizonytalanságérzet csökkenése a „baráti körben”, de ez olyan külső és belső konfliktusokat válthat ki, amelyeket éppen a szerepvállalás nyelvi manifesztációja eredményez. Az ilyen csoportokhoz való tartozás túlzott jelölése kiteszi a beszélőt a nagyképűség vádjának, mert a nyelvi kategorizációs jelölők itt mindenképpen szimbolizálják a hatalmi viszonyt, még akkor is, ha erről valójában nincs szó a konkrét helyzetben. *„Ha mindig csak franciául, franciául, franciául beszélsz... azt mondják, te túlságosan szeretsz franciául beszélni... azt mondják fehérek vagyunk...”* Az ige személyváltozása a kijelentés eleje és vége között kimutatja, hogy mennyire személyes problémája az ilyen vád a beszélőnek, aki egy 29 éves állatorvosi felcsernövendék, és mint diák és leendő hivatalnok, abba a kategóriába tartozik, ahol a franciához való szükségszerű kapcsolat együttjár e nyelvnek hivatalon kívüli használatával is. Ezzel szemben azok, akiknek francia tudásával nem jár együtt az ilyen szükségszerű kapcsolat, nem szívesen mennek bele a hivatalon kívüli francia beszédbe, hacsak szangóul nem tudó idegenekkel állnak szemben, mert jól tudják, hogy a hatalmi viszonyt, amit ezzel szimbolizálni lehet, nem tanácsos erőltetni a mindennapi életben, és nem áll mögöttük olyan baráti kör és kategoriális identitás, ami nyelvi bizonytalanságérzetüket feloldhatná és fellépésüket megszilárdíthatná. Természetesen ők ítélik el a legélesebben a francia forszírozását: *„olyan is van, aki még ha nem is tudsz franciául, és szangóul szólsz hozzá, mégis franciául válaszol (kérdés: „és miért teszi ezt?”) ...nem tudom... azért mert... (keresi a szót és végül is gbya nyelven válaszol) ez nagyképűség!”* (25 éves házaló árus).

Az ily módon éreztetett konfliktusok lefolyása tehát nem magyarázható a pozitív kérdésselre adott válaszokkal: a kérdés itt nem az, hogy milyen nyelven kell az adott személynek adott személyekkel adott helyzetekben beszélnie, hanem egyrészt, hogy mi kell ahhoz, hogy valaki megengedhesse magának a francia beszédet, és másrészt, hogy kinek és milyen következményekkel jár a szabályoktól való eltekintés. Mind a francia beszéd, mind a francia beszédre való lemondás azonnal értelmezhető mindazok számára, akik az így jellemzett kapcsolatoknak mindennapos résztvevői, s mint ilyenek, bírnak egyfajta kommunikatív kompetenciával⁹, ami nemcsak azt jelenti, hogy ismerik a szabályokat, de azt is, hogy a szabályok konkrét mindennapi működését, a konfliktusos helyzetek módozatait és a különböző lehetséges attitűdök előrelátható következményeit mind a szimbolikus, mind a konkrét eredmények szempontjából, képesek állandóan szem előtt tartani. Ilyen módon a kompetens egyénél saját viselkedésének szabályozása és más viselkedésének értelmezése nemcsak egy pozitív módon kifejezhető szabálylista alapján, hanem intuíció jellegű eidetikus döntések formájában is jelentkezik, amelynek megvizsgálásához csak a negatív kérdésselre adott válaszok megfelelő hozzáállást. Arról van ugyanis szó, hogy az egyszerre sokrétűen megjelenő attribútumok, amelyeknek együttese jellemzi a helyzetet, más lehetséges attribútum-együtteseket zárnak ki, és éppen ezzel a kiválasztódással jellemzik az előre látott vagy megfigyelt viselkedést az interakcióban.

III.

Az ilyen jellegű intuíciók tartalmának vizsgálata a szociálpszichológia feladata. Mármost annak számos előfeltétele van, hogy ezeknek a tartalmaknak közös tényezőit, mint a többnyelvűség helyzetében a nyelvmegválasztás hatását, izolálni lehessen. A nyelvészeti helyzet ismerete, vagy másképp szólva a pozitív kérdésekre adandó válaszok figyelembevétele természetesen az egyik ilyen előfeltétel, ami nélkül nem tudnánk feltenni magunknak, az érdekelteknek és általában, a tényeknek azokat a „negatív” kérdéseket, amelyekkel meg lehet közelíteni a nyelvi stratégiákat. Szeretném röviden érzékeltetni, egy 1978-ban felvett, de még nem teljesen feldolgozott anyag alapján, hogy milyen következtetéseket lehet ily módon levonni.

Érintettem az eddigiek során azokat a tényezőket, amelyek látszólag közrejátszanak a nyelvi stratégia kiválasztásában, ill. megítélésében. Összefoglalva, négy tényezőcsoportról beszélhetnénk:

a) a beszélő, ill. a beszédet hallgató és megítélő személy helyzetéről a francia nyelvhasználatot jellemző normarendszerben (mennyiben van olyan helyzetben, hogy hatalmi státuszát francia beszéddel és ugyanakkor francia beszédét státuszával kelljen igazolni),

b) a konkrét hatalmi helyzetről (kihez szól a beszélő: feljebbvalójához, egyenlőhöz, alárendelthez),

c) a nyelvi bizonytalanságérzet fokozatairól (amelyeket az interjúkban látszólag a nagyképűség vádja és a bizonytalanság felismerése között elképzelhető skálán lehet jellemezni),

d) végül is a bizonytalanság, ill. a biztonság nyelvi kritériumairól, amelyek a kö-

zépafrikai városi ember szemében érzékelhetővé teszik a beszélő közérzetét (az iskolai szabályokhoz való hasonulás, ill. ezektől való távolság, és a beszéd sebessége, folyékonyága és határozottsága).

Terepkutatás során nagyon kevés lehetőséget látok arra, hogy ilyen tényezőket külön-külön, kísérleti módon izolálni lehessen. Nehezen képzelhető el olyan kotrollcsoportok felállítása, amelyekben egyértelműen lehetne ellenőrizni minden egyes tényező fennforgásának vagy távollétének hatását. Másrészt kevés lehetőség van arra is, hogy külső beavatkozással oly módon válthassuk ki a beszédaktusokat, hogy ezekben egyértelműen lehessen az említett tényezők változásait megfigyelni. Ilyen körülmények között, a nyelvválasztás szabályozásának kísérleti jellegű megközelítése elsősorban a beszélő megítélésének szempontjából lehetséges.

Azt igyekeztünk tehát tanulmányozni, hogy milyen módon jelentkeznek az imént említett tényezők magnetofonról lejátszott francia nyelvű beszédszemelvények megítélésében, egy középafrikai kisváros jobb-rosszabb franciatudással rendelkező lakói körében. Ilyen jellegű és kísérleti igényű megfigyelésekben természetesen a tényezők csoportosítása a döntő mozzanat: következtetéseink értékét elsősorban az határozza meg, hogy milyen módon tudjuk őket függő és független változókként kezelni, és mennyiben lehet, előzetes néprajzi megfigyelések alapján, a változók kölcsönhatásairól kísérleti hipotéziseket felállítani.

Oly módon kellett tehát kapcsolatba hozni a fent említett tényezőket, hogy kísérleti személyek (k.sz.) általunk ellenőrzött körülmények között válogatott beszédmintákkal ítélhessenek meg a beszélő által választott stratégia szempontjából (függő változó). A megfelelő kérdések megfogalmazása hosszas etnográfiai előkészítést igényelt: fel kellett ismerni azokat a témákat és kifejezésformákat, amelyek a helyi lakosság felfogása szerint tükrözik a kategoriális identitás elismertetését célzó személyi stratégiákat. Előzetes megfigyelések, interjúk és felmérések alapján válogattunk ki hat olyan kijelentést, amelyek a beszélő ilyen jellegű intencióit fejezik ki:

- 1) nem akarja, hogy kinevessék
- 2) tart a többiektől
- 3) szeretné, ha a többiek megbecsülnék
- 4) kineveti a többieket
- 5) megbecsüli a többieket
- 6) nagyképű.

Ezeket a kijelentéseket páros összehasonlításoknak vetettük alá: a hat kijelentést tizenöt kijelentéspárba rendeztük és az így kapott kérdőíveken harminc írástudó helyi lakos ítélte meg minden párról, hogy melyik tagja fejezi ki inkább az így viselkedő zavarát¹⁰.

Ilyen módon kaptuk meg a fenti sorrendet és a kijelentések egy közös skálán mért távolságának számszerű felbecslését. Az e skála által rendezett hat kijelentést használtuk fel a továbbiakban válogatott beszédminták megítélésére: a k.sz.-ekkel beszédmintákat hasonlítottunk össze páronként oly módon, hogy lehallgatásuk után mind a hat kijelentésről el kellett határozniuk, hogy melyik beszédmintára alkalmazható.

Előzetes megfigyeléseinkből következett a nyelvi bizonytalanság kritériumainak megállapítása is. Ezeket a felhasznált beszédminták kiválasztásakor vettük figyelembe.

30–40 másodperces szemelvényeket használtunk, amelyeket szalagra vett beszélgetésekből és interjúkból válogattunk ki oly módon, hogy semmiféle tartalmi elemből se lehessen a beszélő kategorikus identitását felismerni vagy jellemezni. Minden beszélő természetesen afrikai, és vagy Bouar (a város ahol kutatásunk folyt), vagy egy közeli kameruni város lakosa. Minden k.sz.-nek két egymásután lejátszott, de egymástól független szemelvényt kellett meghallgatnia és összehasonlítani, a fent leírt módon. A szemelvényt párok úgy lettek összeállítva, hogy az esetek felében egy franciául jól és folyékonyan beszélő személy beszédét (*A* szemelvény) egy, a franciát erősen törő, határozatlan és akadozó beszédmintával (*B* szemelvény) kellett összehasonlítani. A k.sz.-ek másik fele pedig olyan összehasonlítást végzett, ahol egy franciául bár jól beszélő, de lassú szavú és akadozó beszélőtől származó mintát (*C* szemelvény) és egy nyelvtani szempontból az afrikai nyelvekhez hasonló és az iskolai franciától nagyon távol eső, de gyors, folyékony és határozott beszédet (*D* szemelvény) hoztunk párhuzamba.

Várható volt, hogy a k.sz.-ek saját kategorikus identitása is befolyásolja az ily módon kezelt kritériumok súlyát az ítéletben. A francia nyelvvel szükségszerű státuszigazolási kapcsolatban levő személyek (hivatalnokok, tanítók, diákok stb.), feltehetően figyelmesebbek a beszélő francia tudására, mint azok, akiknek francia beszédével nem jár együtt a nyelvi státuszigazolás mindennapi kényszere. Ez utóbbiaknál a határozott fellépés észrevétele nagyobb mértékben játszhat közre az offenzívabb stratégia tulajdonításában. Másrészt a hatalmi helyzet, amit mi határoztunk meg a k.sz.-eknek adott instrukciókban (az esetek egyharmadában azt állítva, hogy mind a két beszélő feljebbvalójához szól, egyharmadában egyenrangú társhoz és egyharmadában hozzá képest alárendelt helyzetben levő személyhez) oly módon játszhatott közre, feltevéseink szerint, hogy az alárendelt helyzetben levő beszélők (akik feljebbvalójukhoz szóltak) esetében a két összehasonlítandó beszédminta között tett különbség felerősödhetett a jobb francia tudású (azaz *A*, ill. *C*) biztonságérzete javára, megfelelően a státuszigazolás kényszerének, ami alárendelt helyzetben még nyomasztóbbnak tűnik.

A három független változó (*A–B*, ill. *C–D* összehasonlítás, a k.sz. kategoriális identitása és a „hatalmi helyzet”) hatását a függő változóként kezelt stratégiahasonlításokra tehát egy három szempontos $2 \times 2 \times 3$ -as elrendezésű kísérletterv keretében vizsgáltuk¹¹. Ily módon lehetővé vált, hogy a három változó önálló hatását, s egyszersmind kölcsönhatásaikat is figyelembe vegyük. Az így kapott eredmények feltevéseinket nagy vonalaikban igazolták, de ugyanakkor olyan értelmezési lehetőségekre is rámutattak, amelyeket más módon nem tudtunk volna figyelembe venni. Beigazolódtott, hogy a státuszigazolásra szoruló k.sz.-ek jóval érzékenyebben reagálnak a beszédhelyességre mint a többiek: náluk alig van különbség az *A–B* és a *C–D* összehasonlítás között, és természetesen mindkét helyzetben a jobb franciát beszélőnek ítélik a magabiztosabb és offenzívabb stratégiát. A státuszigazolásban kevésbé érdekelteteket inkább befolyásolja a beszéd folyékonyága és határozottsága. Az *A–B* pár megítélésében, ahol a beszédhelyesség és a beszéd folyékonyág egybeesnek, nagyjából az előbbiekhöz hasonlóan feleltek: ők is az *A* beszélőnek tulajdonítják a magabiztosabb stratégiát, bár válaszaik másképp oszlanak meg a három „hatalmi helyzet” felfogása szempontjából. Ezzel szemben a *C–D* pár megítélésében, ahol a helyesség és a folyékonyág ellenkező irányba hat, többségük a *D* beszélőt ítéli megabiztosabbnak, agrammatikus nyelvhasználata ellenére. Úgy látszik tehát, hogy a nyelvi bizonytalanság felismerése a saját kategoriális iden-

titás tényezőitől is függ. A *D*-nél nyilvánvalóan félénkebb *C* beszélőt az ítéli mégis magabiztosabbnak, akinek magának is problémát okozhat a zavarbajövés, ha franciául kell beszélni (s ez, mint láttuk, nem csak a nyelvi kompetenciától függ). Annál viszont, akinek státuszát ily módon igazolnia nem szükséges, a folyékony beszéd és a határozott fellépés egyes esetekben a megítélés döntő tényezője lehet, még akkor is, ha a beszélő nyilvánvalóan rosszul beszél franciául.

Ennek ellenére, a beszédhelyesség kritériuma még az utóbbiaknál is az, hogy melyik befolyásolja erősebben az eredményeket. Ha összehasonlítjuk a *C–D* pár megítélésére vonatkozó részleteredményeket, akkor az tűnik ki, hogy a *C*-t magabiztosabbnak ítélő státuszigazolók k.sz.-ek egymástól jóval távolibbnak ítélik a két beszédmintát, mint a *D*-t előnyben részesítő más státuszúak. A beszéd határozatlansága úgy látszik kevésbé számít zavaró körülménynek, ha a nyelvhelyesség a döntő tényező, mint a helytelen beszéd akkor, amikor a folyékony az. A francia nyelv használata mögött mindig ott van az iskolai szabály képe, a kimondhatónak elismert egységes nyelvtani előírás (ellentétben az afrikai nyelvekkel, amelyekhez nem kapcsolódik ilyen jellegű normatív reprezentáció) még azoknál is, akik egyébként tisztában vannak azzal, hogy maguk ezeket a szabályokat kimondani nem képesek. Épp ezért, a helytelen beszédből még a csekély nyelvi kompetenciájúak is kihallják az eltérést és a nyelvi bizonytalanságot.

A másik figyelemre méltó részleteredmény a „hatalmi helyzet” és a többi változó kölcsönhatásaihoz kapcsolódik. A fent említett feltevés, miszerint a jó francia tudás még az alárendelt helyzetben is aránylag biztosabb fellépésre enged következtetni és épp ezért a jól és rosszul beszélők között, ebben a helyzetben, Bouar lakosai többnyire nagyobb különbséget tesznek, bebizonyosodott az eredményekből. Másszóval, az alárendelt, ha jól tud franciául, nincs feltétlenül zavarban, ha a körülmények francia beszédre készítetik, de ha rosszul beszél, az mindenképpen azt jelenti, hogy státusza igazolásra szorul: egyébként szangóul beszélne. Ebben a helyzetben a franciául rosszabbul beszélőt, mindkét k.sz.-csoportban és mindkét szemelvénypárban, úgy ítélik meg, mint azt, aki inkább van zavarban. A két másik hatalmi helyzetben, a *C–D* pár megítélése, mint már láttuk, változatosabb.

Ha viszont közelebbről vizsgáljuk meg a tizenkét kísérleti helyzet részleteredményeit, akkor az tűnik ki, hogy a legnagyobb különbségeket két olyan helyzetben tapasztalhatjuk, ahol a beszélőket, épp ellenkezőleg, feljebbvalóságuk hitében hasonlítják össze. Kiderült ugyanis, hogy ha a beszélő rossznak ítéltető francia tudása ellenére is olyan helyzetbe jut, hogy alárendeltjeihez franciául kelljen szólnia, akkor legalábbis a státuszigazolók k.sz.-ek számára nyilvánvaló, hogy státusza igazolásra szorul, és hogy ennek maga is tudatában van. Ezért azok, akiknek közülük *A–B* párt a beszélők feljebbvalósága hitében kellett összehasonlítani, különösen érzékenyek voltak egy olyan beszélő zavarára, mint *B* (helytelen és határozatlan, lassú beszéd), aki ilyen helyzetbe került. A más státuszúak erre úgy látszik, jóval kevésbé érzékenyek. Viszont a feljebbvalói helyzetből beszélő *C* és *D* összehasonlításából az derül ki, hogy ez utóbbiak számára a helyzet ismerete elégséges ahhoz, hogy a beszélő magabiztosságát megőrizze, hacsak valamilyen túlságosan kétértelmű tényező közbe nem lép. Ez a kétértelműség, amiből szerintünk *D* túlértékelése ered ebben a helyzetben (és a rendkívül nagy eltérés a két beszédminta értékelése között), a *C* nyelvhelyessége és határozatlansága között érzett ellentmondás. Ebből az utólag megkérdezett k.sz.-ek szerint is olyan státusziga-

zolási nehézségekre lehet következtetni, amelyekben a bizonytalanságerzet már nem a nyelv választással kapcsolatos, s amelyek, eszerint, túlmutatnak vizsgálatunk szűkebb határain.

IV.

Ez a néhány adalék a szerepvállalás nyelvi tényezőinek értelmezésére vet fényt, túlmenően a kategóriális identitás állandó adottságain. Mint ahogy az imént rámutattunk a kategorizációs paradoxonnal kapcsolatban: maga a szerepvállalás nem elegendő a kérdéses szerephez kapcsolódó identitás biztosítására; a szerepet igazoló elemeket, attributumokat magukat is jogosultnak kell elfogadtatni. A beszélő megítéléséről végzett vizsgálat elsősorban azt mutatja ki, hogy az ilyen jogosultság elismerésének fontos tényezője az olyan kognitív struktúra, ami a más beszédét értelmező egyén saját társadalmi adottságaiból ered. A felismerhető attributumok közös értelmezése (itt a helyes francia beszédnek és beszédfolyékonyságnak mint általánosan elismert attributumnak értékelése) nem vezet az őket jellemző általános szabályok gépies alkalmazására: más stratégiájának felismerése a saját stratégialehetőségek mibenlététől is függ. Az eidetikus, intuíción alapuló döntés mögött megtalálható tehát a kompetens egyén, habár a társadalmi keretek és a közös érdekek által meg is határozott, de mégis önálló és aktív kognitív tevékenysége.

Nyelvszociológiai szinten megfogalmazott induló hipotézisünkben a következő, hogy ahol egy afrikai lingua franca a mindennapi kapcsolatok szükségleteit a városi élet körülményei között is el tudja látni, ott a francia nyelv használata elsősorban csak a jól körülírható, és az iskolai, valamint a közigazgatási tevékenységekhez kapcsolódó funkciókat tölthetné be. Ezt bizonyítanák egyébként a pozitív kérdésekre adható válaszok és az a tény is, hogy a Középfrikai Köztársaságban beszélt francia, változatosága, nyelvi interferenciái és helyi lexikális jellegzetességei ellenére sem alkot önálló nyelvi szabályokkal jellemezhető francia kreolt. A francián belül nem lehet szabályrendszer váltani (és beszéd-stílust se nagyon): ha franciául szól a középfrikai városi ember, akkor egyedül csak a közös, iskolai eredetű szabályokra hivatkozhat még az is, aki nem iskolában tanult meg franciául, mert teljesítményét is csak ezekhez lehet hasonlítani.

Ez természetesen meghatározza a francia nyelv jellegzetes szerepét a helyi többnyelvűségben, mint a hatalmi helyzet és a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely között és attributumát. Aki franciául szól, annak közlése jogosultságát is jelöli francia beszéde, és azt a pozíciót is, ami francia beszédre kényszeríti. De jelöli legalábbis ennek a jogcímnek többé vagy kevésbé elfogadtatható kisajátítását. Hogy ez a jelölés elfogadható-e vagy nem, az nemcsak a beszélő képességétől és nyelvi kompetenciájától függ, hanem a szembenálló jogcímeitől és kompetenciájától is. Az itt vázolt vizsgálatokban tehát nemcsak egy adott társadalom hatalmi rétegződésének statikus, automatikus jelöléséről van szó, hanem a társadalmon belüli személyes stratégiák eszközeiről: a francia nyelvnek mint hatalmi attributumnak kisajátításáról. A kisajátítás módzatai szempontjából elsősorban azoknak az eredményeknek tulajdonítunk itt döntő jelentőséget, amelyek a franciául beszélő megítélésére alkalmazott közös kritériumok eltérő rendszerét jellemzik olyanoknál, akiknek maguknak is egymástól eltérő jogok és kötele-

zettségek szempontjából kell mérlegelniük saját nyelvválasztási stratégiájukat. A negatív kérdésfeltevés módszere (ami itt a szociálpszichológiai megközelítésé) nemcsak a stratégiák elfogadhatóságát célozza. Erre a pozitív kérdésekre adható válaszok vetnek fényt. Itt elsősorban a nyelvi stratégiák értelmezhetőségéről és szimbolikus jelentőségéről volt szó, egy olyan folyamatban, amelyben a társadalom tagjai – változatos személyi stratégiákban – kisajátítanak egy, a hatalomhoz olyan szervesen kapcsolódó idegen nyelvet, mint Afrikában a francia.

Jegyzetek

1. Az MTA Pszichológiai Intézetében 1979 januárjában tartott előadás alapján. Az itt ismertetett kutatások 1976 óta folynak a nizzai egyetemi Centre d'Études des Plurilinguismes és a 7 sz. párizsi egyetem szociálpszichológiai laboratóriuma közreműködésével, a francia nyelv afrikai szociolingvisztikai helyzete és nyelvi változatai felmérésére irányuló szélesebb kutatásterv keretein belül. Elméleti megala-pozását és a terepkutatást Philippe Poutignat-val közösen végezték.
2. Vö. C. A. Ferguson: Diglosszia. In: Pap Mária és Szépe György (szerk.): Társadalom és nyelv. Budapest, Gondolat, 1975, 291–317, valamint W. A. Stewart: A sociolinguistic typology for describing national multilingualism. – In: J. A. Fishman (ed.) Readings in the sociology of language. 1968, Hága–Párizs, Mouton. 521–545 old.
3. A pidginizációs és vele ellentétes kreolizációs folyamat nyelvészeti elemzéséről vö. G. Manessy, Processes of pidginization in African languages. In: A. Valdman (ed.) Pidgin and creole linguistics, 1977, Bloomington, Indiana University Press, valamint ugyanettől a szerzőtől: Le français d'Afrique noire: français créole français? – Langue française. 1978, 37; 91–105.
4. Vö.: J. A. Fishman, Who speaks what language to whom and when? – La Linguistique, 1965, 2, 67–88.
5. Itt persze a kérdésfeltevés mindkét értelméről szó van: általában azokról a kérdésekről, amiket a kutató tesz fel magának, és a konkrét kérdésfeltevésről is a felmérés folyamán, amelynek a módszere nem feltétlenül a kérdés-felelet séma. Számomra nyilvánvaló, hogy a kutatás problematikája meghatározza mind a módszert, mind a leírt tények integrációs szintjét, még azoknál is, akik túlzott empirizmusból kiindulva e kérdések tisztázását elkerülik.
6. Erről Paulette Roulon (a szóban forgó nyelvészek egyike) ad tudósítást: Le sango et le français en République Centrafricain. – Bulletin du Centre d'Études des Plurilinguismes, 1976, n° 3, 9–12. Az általunk is ismert személyekkel előfordult incidens szociálpszichológiai értelmezése viszont tőlünk származik.
7. Garai László: A kategorizációs paradoxon megfigyelése kísérleti nagycsoportban. – Magyar Pszichológiai Szemle. 1976. XXXIII, (6), 544–553.

8. Az itt felhasznált példák részletesebb elemzéséhez vö.: P. Poutignat, P. Wald. Français et sango a Bouar: fonctions marginales du français dans les stratégies interpersonnelles. In: G. Manessy, P. Wald (eds.) Plurilinguismes: normes, situations, stratégies. 1979, Párizs, Ed. L'Harmattan.
9. D. H. Hymes, Kommunikációs kompetencia, In: Horányi Özséb (szerk.) Kommunikáció 2. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 333–356.
10. Itt nem térhetek ki a „zavar” fogalma (franciául a „honte”, szangóul a „kamene” szót használtuk, amelyeknek helyi értelmezését ez esetben leginkább így lehetne fordítani) részletesebb elemzésére (vö.: Poutignat, Wald, *ibid.*). A beszédhelyzetekre alkalmazva azt fejezi ki ezzel a helyi, kommunikatív kompetenciával bíró városi, hogy az így jellemzett stratégia lényegileg defenzív, s csakis a tőle független körülmények készítették a beszélőt kategoriális identitása jelölésére. Magát akarja előnyös megvilágításba helyezni anélkül, hogy beszédpartnere státuszát fenyegetné. Ennek a beszédstratégiának látszólag reprezentatív leírása a „nem akarja hogy kinevessék” kijelentés, amihez a páros összehasonlítások módszerével megkapott skála dimenzióján hasonlítható a többi öt. Meg kell itt jegyezni, hogy tapasztalatunk szerint ilyen kijelentésekben nem a személyiségtípusok, hanem a szerepvállalás kategorizációjáról van szó.
11. ... azaz $2 \times 2 \times 3 = 12$ kísérleti helyzetben, ahol mindkét k.sz. kategória egyik fele az A–B, a másik a C–D pár összehasonlítását végezte. Az így kapott négy kísérleti csoportot még három-három részre osztottuk. Így módon mind a két összehasonlítást, mind a három „hatalmi helyzet” hitében, ugyanannyi k.sz. végezte a két kategóriából. A 72 k.sz.-t Bouar város 18–40 év közötti férfiakosságából válogattuk.

PÁL WALD

MULTILINGUALISM IN AFRICA. SOCIAL PSYCHOLOGICAL STUDIES

Whenever multilingualism, an opportunity to change from one language to another, occurs in everyday social life, one can discover implicit or explicit rules for predicting the speaker's choice among different languages in different social settings because language use conveys social information beyond the content of messages. Languages can be classified according to their social functions. The main functions of *ethnic* languages are to preserve the common identity and cohesion of a culturally distinct group, while *lingua francas* make possible interactions in commercial, political, etc. contexts.

Sango, a language indigenous to Central Africa, with its pidginized and creolized variants, serves as one of the contact languages in today's Central African Republic (former French Equatorial Africa). Along with Sango, French is also used as *lingua franca* in this area. The present study deals with some social psychological variables of the Sango-French multilingualism.

According to field studies, a speaker's choice of the French language may express deference, but the use of French also reflects the social identity of the speaker, i. e. it classifies as a category marker (eg. education, position etc.). For certain strategic purposes speakers may choose not the category relevant language, as for instance a high-ranked official may initiate a conversation in Sango when asking for some favour from his lower-ranked colleague. A categorization-paradox may occur if a person, whose category this attribute does not belong to, uses French. A policeman, for instance, instead of being indulgent, will treat more roughly a native boy when he speaks French.

In an experimental study native subjects attributed intentions to speakers for their use of French. Half of the subjects judged on 30–40 second dialogic speech samples, where speaker A spoke a very good French and speaker B spoke a very poor French. The other half of the subjects performed the same task with two different speech samples: speaker C spoke colloquial French, but slowly with many hesitations, while speaker D used an African variant of French, but spoke fluently and rapidly. The subjects could attribute the following motives to the speakers:

- a) he does not want to become ridiculous
- b) he is afraid of others
- c) he wants to be respected
- d) he is laughing at others
- e) he respects others
- f) he is conceited.

The other independent variables were the category-identity of the subjects (they could be divided into two subgroups: needs or does not need French as a status-certification), and the status-power of the speakers (do they speak to higher or lower ranked person).

According to the results, category identity highly influenced the subjects in attributing status-certifying intentions, and the evaluative consequences of poor or correct speech differed depending on the assumed rank of the speakers.